

Előszó

A hungarológia az utóbbi másfél évtizedben itthon és külföldön szinte reneszánszát éli. Ennek bizonyítéka, hogy hungarológiával foglalkozó intézmények, társaságok, egyetemi oktató- és kutatóhelyek létesülnek, és egyre több kiadvány jelenik meg ezen a területen. Az intézményesülés eredményei jelzik a téma iránti megújuló érdeklődést, azonban sajnálatosan nem járnak együtt a fogalmi tisztázódással. A hungarológia értelmezéséről, diszciplináris kérdéseiről, helyének és feladatának meghatározásáról a legutóbbi időkig nem lehetett sokkal többet vagy mást mondani, mint amit erről a két világháború közötti időszakban megfogalmaztak. Ennek a fő oka valószínűleg a téma körüli hosszú hallgatásban keresendő, amely összefüggött az 1920-as években indult intézményesülési folyamat megtorpanásával, majd a 40-es évek végén bekövetkezett visszafejlődésével. A kérdés tehát többé-kevésbé ma is aktuális: mi a hungarológia? Erre nem lehet egyértelműen és általánosan elfogadott választ adni. A szóhasználat, a gyakorlat felől közelítve azt tapasztaljuk, hogy a 20. században a diszciplína megnevezésére két szó szinonim használata terjedt el leginkább: **hungarológia** és **magyarságtudomány**. Ezek mellett számos régebbi vagy új keletű hasonló megnevezéssel is találkozunk, pl. honisme(ret), magyarságismeret, magyar nemzetismeret, hungarisztika, országismeret stb.

A hungarológia elnevezés „kitalálója” minden bizonnyal **Gragger** Róbert volt, aki 1916-ban a berlini Humboldt Egyetemen létrehozta az első állandó jelleggel és szervezeti keretekkel működő magyar tanszéket, majd az évek során egy egész intézménygyűttest alakított ki a hungarológia művelésére.

Az elnevezés kialakulása és elterjedése korántsem tekinthető véletlennek. Az előzmények, a konkrét történelmi helyzet, a tudományos igények és a nemzetközi analógiák mind szerepet játszottak abban, hogy ez a szó megjelent a tudományos szóhasználatban, majd később a köztudatban. A külső és belső okok között megemlíthetjük a magyarsággal foglalkozó külföldi intézmények – magyar intézetek, egyetemi magyar tanszékek, lektorátusok – létrejöttét és szaporodását. A magyarságkutatás fellendülése, a magyar vonatkozású külföldi egyetemi tudományszakok kialakulása megkövetelte a szakterület nemzetközi analógiákhoz és igényekhez alkalmazkodó megnevezését. Mindez időben egybeesett és összekapcsolódott a történelmi Magyarország átalakulása kapcsán megváltozott magyar kulturális külpolitikai célokkal, valamint a magyarság önazonosságot kereső belső igényének felerősödésével.

Gragger, aki irodalomtörténész, oktató és kutató, illetve tudományszervező is volt egyben, par excellence módon nem részletezte hungarológia-felfogásának elveit. Írásaiban a hungarológia szó használatára először 1922-ben találunk adatot: „Ungarische Institute für Gesichtsforschung” c. tanulmányában az utolsó bekezdésben a szó kétszer is előfordul:

„An der Universität Berlin wurde während des Weltkrieges das erste Institut für die gesamte Hungarologie errichtet. Hier ist das leitende Prinzip, wie es den Lesern dieser Jahrbücher bekannt ist, den ganzen ungarischen Kulturkreis in Lehre und Forschung zu erfassen, also nicht nur Philologie und Geschichte zu treiben. Allerdings stehen diese auch hier im Vordergrund. Die Philologie insofern, als der gesamte ural-altaische Sprachkreis in den Arbeitsplan aufgenommen werden kann, besonders seitdem im Frühjahr 1922 auch ein finnisches Lektorat samt einer finnischen Bibliothek errichtet wurde, die sich der reichhaltigen ungarischen Bibliothek anschliesst, und seitdem in das Ungarische Institut auch der Professor für vergleichende türkische Sprachwissenschaft W. BANG KAUP eingezogen ist.

Die geschichtlichen Forschungen sind naturgemäss in erster Reihe dem in Preussen bzw. in Berlin vorhandenen archivalischen Stoff gewidmet. Im Zusammenhang mit der Bearbeitung des Materials über die deutsch-ungarischen, vor allem über die preussisch-ungarischen Beziehungen wird ein Codex Diplomaticus Borussico-Hungaricus vorbereitet. Das Institut selbst besitzt dafür reiches archivalisches Material. Wie Arbeitsplan und Berichte des Instituts und der Ungarischen Jahrbücher zeigen, werden auch die andern Gebiete der Hungarologie behandelt.¹⁰ 1

Gragger berlini évei alatt saját tapasztalatai és irodalmi tájékozódása nyomán észreveszi Magyarország nyelvi és kulturális elszigeteltségét. Jól látja, hogy intézményesen nincs megszervezve Magyarországnak a külfölddel való megismertetése. Ezekből a felismerésekből kiindulva, a hungarológia intézményrendszerének kialakítása válik fő tevékenységévé. Nemcsak a magyar tanszéket hozza létre, hanem tudományos intézetet, könyvtárat, majd később Collegium Hungaricumot alapít, szerkeszti és kiadja az első hungarológiai periodikát – az Ungarische Jahrbüchert, magyar irodalmi antológiát állít össze stb. Intézetét elsősorban a tudományos kutatásnak szentelte, ahol tervszerűen foglalkoznak a Magyarországra és a magyar államra vonatkozó problémákkal. Ehhez a tevékenységhez magától értetődően kapcsolódik a tanítás, az ismeretterjesztés, a felvilágosítás is. A berlini intézetben magyar és német tudósok előadásai hangzanak el nyelvtudományi, történelmi, állam- és jogtudományi, közgazdasági és művészeti kérdésekről. A kapcsolatépítés mellett gondoskodik arról is, hogy a magyar tudományos eredményeket a német közönséggel megismertesse. Az intézet segítette a Berlinben tanuló magyar ösztöndíjasok tanulmányait, sőt Gragger tervbe vette magyar iskola megszervezését is a berlini magyar kolónia gyermekei számára.

Gragger intézményében megvalósult az oktatás, kutatás és ismeretterjesztés szervezeti integrációja, de maga az új tudomány nem jött létre, itt valójában inkább csak az egyes tudományterületek bizonyos párhuzamosságáról lehet beszélni. Ezt tükrözi a kötetünkbe felvett írása a „Munkatervünk” is, amely folyóirat-alapítói elképzeléseit foglalja össze.

A hungarológia elnevezés a húszas-harmincas években Magyarországon is elterjedt, de vele párhuzamosan megjelent a magyarságtudomány szó is. (A húszas évek végén pl. az Egyetemi Nyomda hungarológiai sorozatként hirdeti a magyarsággal foglalkozó kiadványait: Hóman–Szekfű „Magyar történet”-ét, „A magyarság néprajza”-t, valamint a „Magyar föld magyar faj” sorozatot – 1935-ben viszont „Magyarságtudomány” címmel alapít folyóiratot a fiatal kutatók egy csoportja.

Megjelennek a témával foglalkozó teoretikus igényű írások is. Ezek közül az egyik legfontosabb **Bartucz** Lajosnak „A modern nemzeti tudományról” c. tanulmánya, amelyben a nemzeti jellegnek a tudományban való megnyilvánulásával foglalkozik. Bartucz hangsúlyozza az önismeret, a nemzeti vonatkozású kutatások szükségességét, amelyek egymással szoros kapcsolatba kell hogy lépjenek, szövetséget kell hogy alkossanak. Ebből a szövetségből, a közös munkából és az eredmények integrálásából születik meg „a nemzetre vonatkozó ismereteket rendszerbe foglaló külön tudomány”, amelyet Bartucz szerint Gragger nevezett el hungarológiának. Bartucz utal arra, hogy a nemzeti tudománynak a létrehozására „honisme” néven a magyar tudományban is történtek korábban kísérletek. „A magyar nemzetismeretről” c. tanulmányában, amelyet 1936-ban írt, Bartucz megemlíti, hogy ő volt az egyik első hirdetője a magyarságtudomány szónak és fogalomnak. Ebben a munkájában a magyar nemzetismeret kezdeteit Bél Mátyás „Notitia Hungariae novae historico-geographico” c. művének megjelenéséig, 1735-ig vezeti vissza. Bartucz Bél Mátyás egy másik munkáját, a „Tractatum de Re rustica Hungarorum”-ot tekinti a leíró magyar néprajz alapjának. Szerinte a magyar tudományosság a 18. században már olyan színvonalon állt, hogy tevékenységét – bár még nem volt sem rendszeres, sem általános – nemzetismeretnek foghatjuk fel. Elemzi a 19. század elején indult magyar etnográfiai munkákat, nagy elismeréssel és részletesen szól Csaplovics János tevékenységéről. Bartucz véleménye szerint annak, amit ma magyarságtudománynak nevezünk, Edvi Illés Pál volt az első hirdetője az 1835-ben „Miben áll a Magyar Nemzetiség?” címmel megjelent értekezésével.

¹⁰S. Das Ungarische Institut an der Universität Berlin. Zweite Ausgabe. Berlin 1922. Ung. Jahrb. I, 1 ff. u. 59 ff., II, 81 ff.

A belső megismeréssel összefüggő törekvések mellett nem feledkezhetünk el arról sem, hogy külföldön is megkezdődik a magyar filológia művelése, a magyar nyelv egyetemi oktatása és kutatása, amely számos lényeges ismerettel járult hozzá a magyarságtudománnyal kapcsolatos elképzelések kialakulásához.

A harmincas években a magyarságtudomány teoretikus kérdéseinek több cikket és tanulmányt szentel **Németh László**, aki 1932-ben az első **Tanú** szám végén adott munkatervében egy új tudomány megalkotását tűzi ki célul, amely a magyarságra vonatkozó történelmi, földrajzi, néprajzi, nyelvészeti, szociológiai ismereteket fűzné össze. Az így felfogott hungarológia szerinte a nemzeti ön- és helyzetismeret tudománya lenne. Néhány évvel később, 1934-ben a **Válasz** c. folyóirat első számában teszi közzé az „Egy hungarológiai társaság terve” c. írását, amelyben megemlíti, hogy korábbi elképzeléseit úgy dolgozta ki, hogy nem ismerte sem Gragger, sem Bartucz ilyen irányú munkásságát. Németh László szükségét látja egy olyan társaság létrehozásának, amely összefogja a szellemi erőket, és közüggé teszi Magyarországot és a magyarság helyzetére vonatkozó ismeretek kidolgozását és megismertetését. Ezzel a kérdéssel foglalkozó munkássága újabb szakaszát jelenti, amikor 1935-ben a „Magyarságtudomány” c. folyóirat első számában programadó tanulmányként megjelenik „A magyarságtudomány feladatai” c. írása. Ebben már lényegesen komplexebb és differenciáltabb képet vázol fel elképzeléseiről. Tanulmánya láthatóan a Frobenius nevével összekapcsolható sorsfilozófia hatását tükrözi. A magyarságtudomány Németh László szerint „sors és magatartástudomány”, amely azonban nem az egyes, magyarságra vonatkozó nézetek és ismeretek matematikai összege. „A magyarságtudomány tulajdonképpen ott kezdődik, ahol az egyes szakok szólásjoga elszigeteltségük miatt véget ér.” Az egyes résztudományokból a közöset, a közös tényezőket kell kiemelni. A magyarságtudomány összehasonlító tudomány, amelynek viszonyítási pontját mindenekelőtt az egy sorsközösségben élő népek, azaz a Duna-medence népeinek sajátos adottságai jelentik.

A magyarságtudománnyal kapcsolatos nézetek alakulásában jelentős változást hoz **Eckhardt Sándor** 1942-ben megjelent tanulmánya, a „Magyarságtudomány”. Eckhardt megállapítja, hogy a magyarságtudomány „nem jó szó, de mégis szükséges” annak érdekében, hogy a magyarsággal foglalkozó tanulmányokat közös névvel lehessen nevezni. Felfogásának lényege: „a magyarságtudomány szóban nem valami új tudomány vagy új módszer rejlik, hanem csupán olyan program, amely a magyarsággal foglalkozó tudományok célkitűzéseit mind magában foglalja és azokat organikusán kiegészíti, összehangolja”. Eckhardt kiszélesíti a magyarságtudományhoz tartozó tudományok listáját. Pragmatikus felfogását tükrözi, hogy szerinte a magyarságtudomány kiterjed a környező népekre is, amennyiben azok valamilyen kapcsolatban vannak a magyarsággal, sőt ideális értelemben felöleli a külföldi magyarság ismeretét is.

Eckhardt ismerteti tanulmányában a két világháború közötti időszak egyik legjelentősebb magyarságtudományi vállalkozását: a Pázmány Péter Tudományegyetemen létrejött Magyarságtudományi Intézet célkitűzéseit és működését. Ez az intézet, amely tizenkét egyetemi tanszék és egy szeminárium összefogásából született meg, fő feladatának a közönség nevelését tartotta. 1949-ig tartó működése során ennek a feladatának többek között számos értékes kiadvány megjelentetésével és előadássorozat megszervezésével tett eleget. A harmincas évek végén az egyetemi Magyarságtudományi Intézetten kívül más hasonló célú társadalomtudományi intézetek is létesültek: a Táj- és Népkutató Központ, a Teleki Pál Tudományos Intézet és egy sor regionális jellegű intézmény. Ezeknek egy kivétellel az lett a sorsa, mint az egyetemi intézetnek: a háború utáni években elsorvasztották, illetve megszüntették őket.

Bibó István tanulmánya, „A magyarságtudomány problémája” a II. világháború alatt íródott, de csak 1948-ban jelent meg a Valóságban. Bibó fogalomértelmezésében a magyarságtudomány olyan tudományszak, tudománycsoport; amely a magyar nemzethez kötött tudományokat, tudományos részterületeket és problémákat fogja át. A szokásosnak tekinthető felsorolásban Bibó külön hangsúlyozza a magyar népi jelleggel, a magyar lelki alkattal való foglalkozást. A magyarságtudomány lényegét szerinte nehéz nemzetközi értelmű idegen szóval megnevezni. Írásának legnagyobb részében a jobbágyi-paraszti fejlődés elemzésével, a paraszti kultúra jellegzetességeivel foglalkozik. Rámutat arra, hogy a válságban

lévő magyar kultúra megújulását nem lehet a magyar népi kultúra további fennmaradására és műveire alapozni, mert az megszűnt alkotó és termő kultúra lenni. Hangsúlyozza azt is, hogy a magas kultúra tekintetében sem áll az, hogy a magyar jellegzetesség megállapítása lehetne a magyar kultúra regenerálódásának alapja. Ahhoz, hogy a magyarság magára találjon, nem az olyan elmélkedések segítenek, mint a „Mi a magyar?”, hanem az, hogy a közösség mint egész a cselekvés síkján a maga problémáival való szembenézés és leszámolás útjain jöjjön olyan lendületbe, mely a parasztságot kimozdítja a maga elszigetelt, zárt életéből. Az ilyen közös vállalkozás és megmozdulás feltételei azonban Bibó szerint a legutóbbi idők szerint hiányoztak.

A hungarológia fejlődéstörténetében a negyvenes évekkel lezárult egy igen termékeny korszak, amely bevezette és meggyökeresítette a magyarságtudomány fogalmi rendszerét és létrehozta a hungarológia sajátos intézményeit. Az ötvenes években ideológiai-politikai okok miatt a nemzeti érdekek és szempontok ellentmondásos kezelése következtében ezekkel a kérdésekkel nem lehetett érdemben foglalkozni. A hatvanas években a nemzetközi politikai enyhülés hatására Magyarország kulturális külpolitikája is intenzívebbé vált. A nyugaton lévő magyar kulturális intézetekben fokozatosan ismét megindult a munka; 1964-től kezdve pedig újra küldtek a nyugati egyetemekre magyar vendégprofesszorokat és lektorokat. Ezzel némileg csökkent a magyar kultúra 1945 után fokozatosan kialakult keleti orientációja.

A hungarológiai intézmények sajátos formája jött létre 1969-ben Újvidéken, ahol Hungarológiai Intézetet alapítottak. Az intézet 1979-től az Újvidéki Egyetem keretei között foglalkozik a magyar nyelv, irodalom, folklór és művelődéstörténet művelésével. Az intézmény munkájában nagy hangsúlyt kap a jugoszláviai magyar kisebbség, a magyar-délszláv kapcsolatok kutatása.

Magyarországon a hungarológia intézményesülése 1977-ben indult meg ismét, a Nemzetközi Magyar Filológiai Társaság létrehozásával. A társaság a hungarológiával foglalkozó szakemberek összefogásával segíti elő a magyarságra irányuló kutatásokat. Fontos feladata az ezzel kapcsolatos nemzetközi igények és nemzeti szempontok összehangolása. Klaniczay Tibor, a társaság egyik alapítója „A magyar filológia külföldön” c. 1974-ben írt tanulmányában a hungarológiát interdiszciplináris stúdiumként értelmezi. A nemzeti tudományok összessége azonban – hazai szemszögből nézve – túlságosan differenciált ahhoz, hogy egyetlen tudományterületként kezeljük, ezért a magyarságtudományt Magyarországon kutatni „valamiféle megfoghatatlan népi, nemzeti lényeg keresésébe torkollana”. Nemzeti diszciplínánkat tehát nemzetközi keretek között kell felfogni és tárgyalni.

A nemzeti és a nemzetközi vonatkozásoknak ezt az összefüggését tükrözi a Jankovics József által írt „Hungarológia” címszó is, amely 1986-ban a „Kulturális Kisenciklopédiában” jelent meg. Eszerint a hungarológia komplex tudomány, amelynek célja a nemzeti civilizáció kutatása. A hungarológia csak részben a nemzeti önismeret tudománya, egyúttal nemzetközi tudomány is. Ebben a meghatározásban szerepet játszik a magyar vonatkozású kutatások jelentős nemzetközi föllendülése a hatvanas-hetvenes években, amely részben a két világháború közötti időszak hungarológiai intézményrendszerében folytatott tevékenységből eredeztethető.

A nyolcvanas évtized az intézményesülés további formáit teremti meg. Az Országos Széchényi Könyvtár keretében 1985-ben megalakul a Magyarságkutató Csoport (majd később: Intézet), amelynek tevékenysége elsősorban a kisebbségi magyarság múltjának kutatására irányul, kitekintve a jelenre is. A külföldi egyetemeken azon kívül, hogy jelentősen megnövekszik a tradicionális felfogásban működő magyar oktatóhelyek száma, létrejött egy új intézménytípus is, amelyik a felsőfokú oktatás és kutatás feladatait egy intézményi keretben fogja össze, s ezzel jelentősen csökken az az infrastruktúrális hiányosság, amely eddig a hungarológiai tevékenységet jellemezte. A hungarológiai központok hálózata eddig hat külföldi egyetemen alakult ki. A Nemzetközi Magyar Filológiai Társaság 1981-ben és 86-ban hungarológiai kongresszusokat szervezett, amelyek első ízben tekintették át a magyarságkutatás nemzetközi helyzetét. Ezek a tanácskozások fontos kapcsolatteremtési fórumaivá váltak a hungarológia hazai és külföldi szakembereinek. A társaság 1986-ban, érezve a diszciplináris kérdések körüli bizonytalanságot, ülészakot tart a hungarológia fogalmának és tárgykörének értelmezéséről. Ezen a tanácskozáson az

előadók elsősorban a hungarológia eddigi fejlődéstörténetének tanulságait tekintették át és csak részben került sor a címben jelzett probléma tisztázására.

Úgy tűnik, hogy ma már abban a kérdésben többé-kevésbé egységesnek tekinthető álláspont alakult ki, hogy a hungarológia nem önálló tudomány, hanem interdiszciplináris stúdium, amelynek keretei rendkívül változóak.

1989-ben a külföldi hungarológiai felsőoktatás támogatására létrejött egy hazai hagyományok nélküli intézmény, a Nemzetközi Hungarológiai Központ, amely elsősorban a hungarológiai oktatás szakmai és módszertani kérdéseivel foglalkozik, de feladatának tekinti a magyar nyelv és kultúra külföldi terjesztését is.

Ez az összeállítás, amely a hungarológia oktatóinak és kutatóinak, illetve a külföldi egyetemeken magyar szakos hallgatóinak készült, a kérdés elméleti vonatkozásait elemző, ma már sokszor nehezen hozzáférhető tanulmányokat tartalmaz. A kötetbe felvett tanulmányok bemutatják a hungarológia fogalom-és intézményrendszer 20. századi fejlődésének fontosabb állomásait. Az írások nemcsak a kérdéskör múltjáról tájékoztatnak, hanem segítenek a jelenlegi helyzetben való eligazodásban is. Úgy véljük, hogy ez a kötet hasznos segítség lehet a nemrégiben megjelent „A magyarságtudomány kézikönyve” c. összefoglaló mű olvasói számára is.

Gay Béla

Jegyzetek

¹„Az első hungarológiai intézet a világháború idején létesült a berlini egyetemen. Ennek az intézménynek az az alapelve, ahogy az az Ungarische Jahrbücher olvasói előtt már ismeretes, hogy az oktatásban és a kutatásban ne csak a filológia és a történettudomány kérdései szerepeljenek, hanem az egész magyar kultúrkör megragadható legyen. Kétségtelenül az előbbieket állnak itt is az előtérben. A filológiai szövegről szólva, az intézeti munkatervben az egész ural-altáji nyelvcsalád tanulmányozása szerepeltethetővé vált, különösen 1917 tavasza óta, amikor egy finn lektorátus és hozzá kapcsolódóan egy finn könyvtár létesült, amely a meglévő gazdag magyar könyvtári állományhoz csatlakozott, és amióta W. Bang Kaup az összehasonlító török nyelvtudomány professzora elkezdett a magyar intézetben dolgozni. A történeti kutatások természetesen az első vonalban szerepelnek, s ezek a Poroszországban, de különösen a Berlinben rendelkezésre álló archív anyagok feldolgozását célozzák. A német–magyar, s mindenekelőtt a porosz–magyar kapcsolatokkal foglalkozó munkák kidolgozásával összhangban folyik egy **Codex Diplomaticus Borussico-Hungaricus** előkészítése. Az intézet maga is gazdag archív anyaggal rendelkezik. Ahogy azt az intézet munkaterve, a beszámoló jelentés és az Ungarische Jahrbücher mutatja, a fentiekén kívül a hungarológia más területei is tárgyalásra kerülnek.” (szerző ford.)

In.: Ungarische Jahrbücher Band II. Berlin, 1922. 211. p.